

**Tři dokumentární povídky
z konce protektorátu**

Do posledních sil.

**Miloš
Doležal**

Host

**Tři
dokumentární
povídky
z konce
protektorátu**

Miloš Doležal

**Do
posledních
sil.**

Brno 2020

© Miloš Doležal, 2020

Cover foto credit: Literární archiv PNP

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2020
(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-0444-2 (PDF)

Dnes a v Evropě? Lidé se jakž takž vpraví do každého režimu, který jim dá jíst a pít. Z ideologií jsou nejvíce vítány ty, které zájemce opravňují k surovosti.

Hořký je náš chléb, hořká práce, hořké myšlení — a přece — přetrvat, nestát se rozšlápnutým psím lejnem.

Vy, orgánové utlačovatelů, jste skutečnými otroky, ne my, oběť!

Josef Čapek: Psáno do mraků

Co víme o cizím utrpení? Nic. O cizím štěstí? Ještě méně. Snažíme se zapomenout i na vlastní neštěstí a paměť je, pokud jde o zármutek a neštěstí, milosrdně slabá. Umění žít je umění zapomínat.

Varlam Šalamov: Lekce lásky

Obsah

Život se nepíše, žije se ____ 9

/příběh zatčení, věznění a smrti Josefa Čapka/

Pravý bojovník se bije do posledních sil ____ 115

/příběh parašutisty Vladimíra Hauptvogela/

Všechny děti Josefiny ____ 303

/příběh nálezkyně Josefiny Napravilové a odvěčeného lidického kluka Václava Hanfa/

**příběh zatčení, věznění a smrti
Josefa Čapka**

**Život
se nepíše,
žije se**

Věnováno malířce Věře Novákové

Svraštělé, vyděšené, vyzábělé

Konec dubna 1945. Dolní Sasko, jihozápadně od města Bergen. Osvobozený koncentrační tábor. Jarní vánek roznáší vůni pryskyřice z borových lesů, která se mísí s puchem rozkládajícího se lidského masa tisíců mrtvých, rozházených po celé ploše lágru. Filmová kamera britského seržanta Mikea Lewise (tmavovlasého Londýňana židovského původu, který má retko lucky strike stále v ústech) zaznamenává lágrové dřevěné baráky, mezi nimiž doutnají hromady pruhovaných hadrů a leží chuchvalce bílých koster potažených průsvitným pergamenem kůže, s otevřenou dírou úst a prázdnými očnicemi. Svraštělé, vyděšené a vyzábělé postavy, které se kolem bezvládně plouží, jsou zachváce-ny průjmy a apatií. Umírají posety vyrážkou, v horečkách na skvrnitý tyfus nebo úplavici. Nedaleko nich zajatí němečtí dozorcí a dozorkyně, pobízení Brity s namířenými sten guny, odvázejí na valníku haldy mrtvých těl za tábor do vyhloubených jam. Štítivě je tam odhazují. Němečtí starostové z okolních obcí strnule přihlížejí. Na bývalé dozorce, vláčející na zádech a po zemi mrtvolu, křičí přeživší ženy ve vězeňských úborech a hlasitě je proklínají: „Vrazi! Vrazi! Němečtí vrazi! Prasata! Tohle je vaše sklizeň! Takovou smrt na vás! Peklo vám, prasata!“ Ani rychlé pohřbívání nepomáhá. Mrtvých každý den přibývá po stovkách.

Radlice

Další den Lewisova kamera sleduje pohyb vojenského buldozeru. Stovky těl je třeba co nejdříve zahrnout, aby se nešířil tyfus. Lewis se domluví s řidičem buldozeru seržan-tem Frankem Chapmanem, že ho na chvíli vystřídá v řízení. A Chapman se na čas stane kameramanem. Než Mike sedne za páky, namočí si kapesník do benzínu a chce ho používat jako roušku, aby se uchránil od ukrutného smradu. Jenže po chvíli se sám přidusí zápachem benzínu, a tak kapesník

zahodí. Zapálí si cigaretu. Druhou, třetí, desátou. S buldozerem umí zacházet, obloukem najede na prostranství, sklopí radlici a do vyhloubené šachty začne nahrnovat stovky vyhublých nahých mrtvol. Ty se před radlicí kupí v obludnou změť trupů a končetin, splétají se, točí jak v nějakém vroucím víru. Padají do hlubiny jako hadroví panáci. Hrůzné *danse macabre*. Blafavý motor buldozeru rozráží ten dunivě pleskavý zvuk padajících těl. V hlinitopísčitém terénu pásy zanechávají výrazné stopy. Nakonec buldozer na jámu naplněnou těly nahrne hlínu. Do některé z belsenkých jam je v tu chvíli vhrnuto také tělo Josefa Čapka. Písek navždy zasypává jeho tvář s rozbitými kulatými brýlemi. V hadrech heftlinka, které mu žijící neservali, ukryval kopii strojopisu svých básní.

Želiv i želeť

Červenec 1939. Protektorát Böhmen und Mähren. Manželé Josef a Jarmila Čapkovi opouštějí dusnou Prahu a na dva měsíce se stěhují na letní byt do Želiva. Městečka s prastarým premonstrátským klášterem, stojícím mezi říčkami Trnávkou a Želivkou. Po devíti letech, kdy prázdniny pravidelně trávili na Oravě a kam teď po vyhlášení Slovenského štátu bez povolení již nemohou, se rozhodli pro Vysočinu. Důvod je prostý — Želiv jim doporučil přítel Karel Moudrý, prvorepublikový politik, poslanec strany národně socialistické a rodák z tohoto kraje (z Červené Řečice), který si v Želivě postavil ve svahu nad Želivkou vilku. Ostatně Čapkovi jej tam navštívili na pár dní minulý rok a místo se jim velice zamlouvalo. Josefovi, kterému nejbližší říkají „Pečo“, Želiv připomíná městečka, která poznal v dětství a jinožství — Úpici, Vrchlabí i Malé Svatoňovice. Svažitě stráně, řeka, čitelná struktura, řád místa, skromnost. A také pozoruhodná historie kláštera a dynamická Santiniho architektura, která mu jako malíři elementárních

tvarů konvenuje. Navíc si toto poutní místo Čapka tak podmaní, že si u řeky dole pod klášterem najde pozemek, který zamýšlí s pomocí Moudrého koupit a vybudovat na něm chatu pro letní pobyty (zatím se úporně vysekává z hypotéky na svou část pražské vily). V jednom prázdninovém textu se Peča o Želivě zmíní: „Vzpomínám v Želivu — nevím, nemá-li toto jméno nějaký společný kořen s želeti, ale pro mne by v tom nějaké to žel jistě mohlo být. V líbezném, typicky českém kraji, který nevzbuzuje než úpěnlivou lásku k domovině, vzpomínám, že po devět let vždycky touto dobou jsem pobýval v oravské krajině, krajině jinak krásné, ale stejně hodné lásky jako tato naše Českomoravská vysočina.“

Z okna letního bytu

Přítel Moudrý navrhuje Pečovi a jeho ženě, že mohou bydlet u nich ve vile, ale introvertní malíř raději požádá, aby jim sehnal v městečku podnájem. Čapkovi se tedy stěhují do patrové vilky č. p. 162, kterou obývají manželé Svárovští. Karel je listonoš, jeho paní Růžena zůstává v domácnosti. Čapkovi si pronajímají v podkroví dva prostě zařízené pokoje s okny s výhledem na věže kostela, celý klášterní komplex a zalesněný skalnatý hřbet s kaplí na Kalvárii. V hostinci U Holendů za mostem, kam pravidelně docházejí na obědy, dobře vaří a je tam čisto a útulno. Dny tráví dlouhými procházkami po okolní zvlněné krajině či proti proudu řeky. S manželkou si starosvětsky vykají. Několikrát za léto k nim na pár dní přijede šestnáctiletá dcera Alena, která většinu prázdnin tráví u své kamarádky v Chrudimi. Peča s dcerou rád snídá, ale že by se vyžíval v nějakých sentimentálních otcovských změkčilostech, to nikoli. Jako již dospělá bude Alena vzpomínat, jak se u nich věčně reagovalo, když měl někdo třeba mizernou náladu. Otec se optal: „Copak ti to zas přelezlo přes ledviny?“

Pozdě k obědu

Léto je neobvykle mračnaté, vyloženě parných dní není mnoho. A když, tak v Želivě roste plno starých statných stromů, které ve vedrech dávají příjemný stín. Pečovi je dvaapadesát, vlasy má již řídké a celé prošedivělé, za kulatými brýlemi s osmi dioptriemi hledí pronikavé oči, lehké letní sako nebo krátký turistický plášť skrývají široké plece, většinou nosí pumpky či krátké kalhoty nad kolena, podkoženky a dobrou obuv. Chodí svižně a rád. Stejně jako Jarmila používá při výletech dřevěnou hůl. Když na něj zpoza plotu zaštekne pes, řekne mu: „Zvířáku, pěkně zpíváš.“ Často si pobyt v krajině prodlužuje, a tak se stává, že na oběd k Holendům dorazí se zpožděním. U vedlejšího stolu sedává Josef Kopáč z Humpolce, který je v Želivě na krátké dovolené a po mnoha letech si vybaví: „Pan Čapek byl skoro pořád venku za každého počasí a jistě jen pro svoji zálibu v pobytu v přírodě nedostavoval se často včas ke stolu, zvláště byl-li na vycházce sám. Z téže příčiny také neprodléval nikdy dlouho po stolování k povídání.“

Vášeňka

Pokud se Peča nikde neprochází a nesbírá houby, většinou si čte v podkroví u otevřeného okna nebo krátce debatuje u Moudrých o stále temnější evropské situaci. Jak víme, žádný velký pěstitel společenské konverzace však není. Velký Melanchol, jak mu říkal jeho švagr Palivec. Jeho žena Jarmila ve svých *Vzpomínkách* připomínala, že se „rád uzavíral“. Rozhodně nesnášel psychologické obnažování. Společenské řemeslo, konvence, zábavnost mu byly vzdálené, ba často nesnesitelné. Ale dítěti, které přišlo na návštěvu, dovedl říci roztomilost: „Sášeňka je moje vášeňka!“

Tvář domova

Stejně tak jako se rád prochází krajinou, umí i zpomalit, meditovat, črtat si do notesu, slastně vykourit cigaretu. „Dovedl podivuhodně vyloučit ze života chvat, splašenost, všechno zbytečné,“ připomínala Jarmila. A bytná Růžena Svárovská v jednom svém pozdějším dopise napíše: „Pan Čapek byl hodný a tichý. Když jsem jim tam chodila uklízet, kolikrát jsem ho zastihla samotného v pokoji, seděl a četl.“ V tom horním pokoji u malého stolu Peča napíše během onoho léta do *Lidových novin* několik úvodníků a krátkých článků. Píše je perem, výsledný text vsune do obálky, nadepíše redakční adresu a odešle z místní pošty. Nebo poprosí bytného, pošťáka Svárovského, o malou službu. Tak v *Lidovkách* vyjde Čapkův krátký nekrolog Alfonse Muchy, glosa o *Špalíčku* Mikoláše Alše, nadšeně referuje o knize Vojtěcha Volavky *Malba a malířský rukopis*, kterou má v Želivě při ruce. Nebo se zamýšlí nad právě probíhající výstavou *Tvář domova* v pražském Mánesu. Ve své reflexi se dotýká nejhlubších vrstev národního vědomí a snaží se ve čtenářích posílit mravní síly. Píše o věcech nepřímou, neboť německá cenzura již bedlivě hlídá protektorátní tisk, ale současně zřetelným obrazem míří k pointě: „Vždyť města nejsou vskutku jen nakupeninami mrtvého kamení ani pouhými produkty nějakých mechaniky postupujících dějin; opravdu nejsou jen těly, nýbrž také duchem, opravdu nejsou jen prostorami, ale živými, životním osudům podléhajícími, životním dramatům vzdorujícími bytostmi. Byly historické děje, zmatky, bědy, převalily se Prahou mnohé pohromy, povodně a požáry. A vždycky z nich novou životní silou vyvstalo město nové, vzkříšené, neboť co žije vyšším nadřazenějším životem, než je ojedinelý život lidský, je věčnější a smrtí lidskou neumírá. [...] Všechno to je živý celek, minulost, přítomnost i budoucnost v jednom: Naše, nám nejbližší minulost, přítomnost i budoucnost.“

Karle, slyšíš?

Peča ve svých letních novinových úvodnicích několikrát připomene bratra Karla, jehož smrt jím stále proniká jako teskný osten. A nepřestane pronikat a bolet do konce života. Vede s ním pomyslný rozhovor a o pár let později bude z Buchenwaldu v dopise domů psát o tom, jaká požehnaná skutečnost zanikla s Karlem — Ičkem — Ičínkem, na něhož dennodenně vzpomíná. A dotvrdí to několika básněmi, ve kterých hovoří o otevřené ráně, která „nechce zajizvit se, pořád se nezaceluje / a znovu, ustavičně znovu krvácí“. Nazve ji ztrátou, pohromou, temnou bēdou, kterou si ve své hlavě nedovede srovnat, a vyčítá si, že „na mně, na tom starším, mělo být spíše z nás obou odtud odejít a ty, / ty jsi tu déle ještě zůstat měl!“. Nakonec je to stejně marné volání: „Já, Karle, slyšíš? bratr tvůj a druh! / to Josef, Peča, hle, tě volá snažně tak.“

Nikoli jen turistický vztah

V několika dalších letních textech-úvodnicích pro *Lidovky* se Čapek obrací ke Slovensku, hlásí se k oravské lidové kultuře, kterou dobře poznal, a pokouší se opatrně dotknout neuralgických bodů v prvorepublikových česko-slovenských vztazích: „Není takový Oravský Podzámok pro každého; ne každého přitahují lesní tajemství, ne ke každému důvěrněji promlouvá samota hor. Pobývalo nás tam více, koho poutal ke Slovensku více než běžně turistický vztah. [...] nutno přiznati, že tu nebylo jaksi dostatek živého a kladného kontaktu. Vázlo to na nějaké zvláštní, těžko pochopitelné slovenské zdrženlivosti, na jakési divné plachosti, na nějaké vnitřní zábraně. Proč, vytkne se nám, jste se tedy vy Češi nějak více nevynasnažili? Rádi bychom, ale tady právě byla ta zábrana; co šlo s tím prostým lidem prostě a bezprostředně, zapletlo se u jiných jakoby do tuhého překážlivého uzle, který bylo těžko rozvázati: obávali jsme

se, právě pro tuto zjevnou zdrženlivost a plachost, aby tato upřímná a bratrská touha nebyla vykládána jako vtíravost či — ještě hůře — jako nějaké opatrovnictví.“

Šplouchá Hácha

Pahorkatá „českomoravská vypnulina“, tak okolní krajině říká další letní želivský host, historik a autor sžiravých veršovaných epigramů profesor Jan Slavík, který pravidelně tráví prázdniny v místním hotelu Kocanda. S bambusovými pruty chodí pod skálu Haštalku na říčku Trnávku, kde se dle legendy zázračně zachránil opat Morávek, jedoucí v koňském spřežení, před smrtelnou nehodou. Slavík vykládá Pečovi, který tam chodívá historikovo rybářské počínání pozorovat, jinou místní legendu — jak tu do vody skočil se zlatou monstrancí husity pronásledovaný řeholník. Když jdou spolu od řeky bez úlovku ke klášternímu mostku, Slavík sice potichu, ale falešně zpívá Čapkovi do ucha parodii na protektorátní tisk „o sebevražděěě želivského kaprááá, / cóóó opustil rybník u klášteraáá, / aby poznal novou louži — Čechy za Hitlerááá“. Když dojdou na silnici pod domem místního lékaře Kelina, Slavík dozpívá ten kapří příběh: „[...] při hladině ve vlnách se šplouchááá, / našel vyznání, dole podpis Hácha, / národe český, vytvoř souručeníí, / nás spasí jenom svorné otročeníí.“

O pár dní později pošle Slavík ze Želiva korespondenční listek příteli historikovi Jaroslavu Werstadtovi podobné ražby:

*Není kapr, jako kapr bývá,
je to kapr, chytrák ze Želiva,
nevěři na václavskou tradici,
nechytí se volsky na udici.*

Varování

V polovině srpna přijíždějí do Želiva za Čapkem jeho důvěrní přátelé, prvorepublikový senátor dr. Antonín Klouda

a Zdeněk Bořek Dohalský, jeden z bývalých „pátečníků“ (nazvaných podle pátečních schůzek českých spisovatelů s prezidentem Tomášem Garriguem Masarykem ve vile bratří Čapků v Praze na Vinohradech), příslušník starobylého českého šlechtického rodu a dlouhá léta také parlamentní zpravodaj *Lidových novin*. Než společně odejdou k Moudrým, sedí s Pečou v podkrovním pokojíku u Svárovských a debatují. Informují ho o vznikajícím domácím odboji a Dohalský dodává, že se z důvěrných německo-rakouských zdrojů dozvěděl, že malíř je na jakémsi seznamu Říši nebezpečných osob. Není divu, Čapkovy protihitlerovské satirické kresby, zejména cyklus kreseb *Diktátorské boty*, jeho články v *Lidovkách* a veřejná podpora demokracie i prchajících německých antifašistů — to vše stačí na to, aby o něm německé zpravodajské služby vedly záznam.

Peča již v nedávné minulosti několikrát odmítl možnost uprchnout do zahraničí, podobně jako Klouda s Dohalským. Nebude trvat dlouho, a rovněž oni, aktivní protinacističtí odbojáři, budou zatčeni, vězněni a Dohalský nakonec popraven. Čapkova žena Jarmila si o manželovi po válce poznamená: „Odepřel jít do emigrace, která se mu nabízela, přestože jeho ohroženost byla patrna, s odůvodněním, že si nepřeje žádný jiný nebo výjimečný osud, než budou mít čeští lidé jeho národa. [...] vím o dopisu, pozvání anglického spisovatele, který mu nabízel v Anglii svůj domov. S největší nevolí odpovídal na moje naléhání, abychom si dali opatřit tzv. Nansenův pas [doklad vydávaný uprchlíkům na základě ženevských dohod z roku 1933]. Přál si zcela rozhodně, aby jeho dítě zůstalo a bylo vychováváno ve vlasti.“

Předtucha

Onen želivský den, 15. srpna 1939, na který připadá katolický svátek Nanebevzetí Panny Marie, ve svých rukopisných vzpomínkách popíše historik Slavík: „Bylo to 15. srpna,

kdy jsem přišel v Želivě do vilky poslance Karla Moudrého, dlouholetého generálního tajemníka národně-socialistické strany, a zastihl jsem tam řadu českých politiků a prominentů (poslanec Patejdl, redaktor Dohalský, několik pánů z finančních kruhů), připíjejících si na nový svobodný 28. říjen 1939! Když přítomný bývalý ministr financí Trapl vyzval mne příchozího, abych já — nevěřící Tomáš (tak mě nazval) — pověděl, co ‚teď‘ říkám vyjednávání v Moskvě, řekl jsem bez rozmyšlení: Stalin do války nepůjde a se západními státy koalici neuzavře. Bylo to přijato s pokrčením ramen — říkajícím, že kantorovi, lpícímu na svých fikcích, není pomoci.“

Odporuj zlu

Peča má docela jasno, jak se chovat v tísnivých časech: „Neodporovati zlu? Odporovat mu ze všech sil, věda, co je toto zlo, nejprve ze sebe samého. — Především mu nenadržovat. Odporuj zlu, nebo bys mu pomáhal. Odporuj zlu, budiž zlo trestáno, aby se necítilo pánem světa!“

Nimrod, houbař, kreslíř

Peča s Jarmilou sbírají houby v lesích směrem na Haštal a odpoledne poprosí paní bytnou Svárovskou, zda by jim z nich neudělala smaženici. Peča se ob den nechává od přítele Moudrého zasvěcovat do tajů nimrodění a chodí s ním do krajiny na šoulačky. Dokonce se učí střilet loveckou puškou. Moc mu to nejde, zalící, ale se silnými dioptriemi většinou míří nepřesně. V těch dnech si po večerech, kdy je v domě ticho a všichni včetně Jarmily usínají, při lampě kreslí na útržky papírů obyčejnou tužkou motivky dvou postav, které již dříve kreslival — myslivců v krajině, myslivců se psem, na louce, na cestě, pod stromem, v lese. Vždy si kresbičku zarámuje pevnou čárou, jako kdyby si tou výsečí připravoval skici k obrazům. Vstane od stolu, převlékne se

do pyžama, bílým porcelánovým vypínačem zhasne světlo v místnosti a jde spát.

Konec léta '39

Spád událostí srpna 1939 je závratný. *Lidové noviny*, které Čapek každý den v Želivě čte, informují o stoupajícím napětí mezi Polskem a Hitlerovým Německem. Berlínská propaganda pracuje na plné obrátky. Letní čtenář však doufá, že proti fúhrerovým agresivním výpadům ofenzivněji vystoupí Francie a Anglie. A také že se navzdory Slavíkovi mínění Stalin už konečně připojí k protihitlerovské koalici. Jenže 23. srpna přinášejí noviny šokující zprávu — došlo k podepsání smlouvy mezi Německem a Sovětským svazem o neútočení. Což wehrmachtu otevře cestu k útoku na Polsko. Dne 1. září 1939 ve 4.45 hodin vypálí německý křižník Schleswig-Holstein první dělostřelecké salvy na polská kasárna, postavená na gdaňském poloostrově Westerplatte, a na polská města začínají nalétávat bombardovací svazy luftwaffe. První den druhé světové války. A bude trvat pouhých šestnáct dní, než z východu Rudá armáda zákeřně přepadne Polsko. Čapek si vzpomene, jak si před pár měsíci do stránek v černých deskách, které později vyjdou knižně pod názvem *Psáno do mraků*, zapsal: „Gigantická bouračka se děje a jsme jaksí bez přístřeší, bez vnitřního bytu. Mnoho heroismu, biografy běží dál, když to začne hučet (v nás), utíkáme do děr a toužebně mžouráme po slunci.“

Hon na koroptve

První zářijový den roku 1939 je pátek. Slunečné ráno. Peča je domluven s Karlem Moudrým, že právě dnes zahájí loveckou sezonu honem na koroptve. Moudrý má pronajatou honitbu nad nedalekou vsí Brtná, kde mezi březovými hájky leží bramborová políčka. Smluví se celá společnost — Moudrý a jeho syn Mírek, Peča, profesor Slavík, pan Zapletal,

který dělá Moudrému na honitbě hospodáře a vyrábí v Želivě cementové střešní tašky, a šestnáctiletý hoch ze Želiva Karel Daněk, který se vyzná v místním terénu a umí dobře nahánět. Moudrý již zprávu o přepadení Polska wehrmachtem slyšel z ranních rozhlasových zpráv a vzrušeně informuje celou společnost, která se sešla na okraji Želiva na cestě směrem na Brtnou. Peča sedí na lavičce u poslední želivské kapličky, pokuřuje oblíbené vlasty a koleny svírá pušku. Mezi debatujícími zavládne mírná radost — konečně! Nikoli nekonečné diplomatické vyjednávání, ale válka může přinést naše osvobození z protektorátních kleští. Slavík v zadostiučinění připomíná: „Vzpomeňte si, co jsem vám, pánové, říkal před nedávnem. Carevič Stalin nejenže koalici se západními státy neuzavřel, ale za jejich zády uzavřel smlouvu s Hitlerem a ujistil ho svou neutralitou, a tím mu dodal odvalu k válce, kterou by nikdy nezažít, kdyby neměl na východě bezpečná záda.“ Karel Moudrý se obrátí ke Pečovi a ironicky pronese: „Drama zatlačilo lyriku.“

Nevědí, že v brzkých ranních hodinách bušilo gestapo na pražský dům poslance Moudrého a další skupina gestapáků zvonila u Čapkova bydlíště v Úzké 30. Služebná od Čapků je odkázala na jakýsi jihočeský Želiv. Když odjedou, běží o nenadálé návštěvě informovat do nedaleké Soběslavské ulice, kde bydlí Pečova sestra Helena. Ta rozeběhne akci — musí varovat a zachránit bratra.

Paní Moudrá a Jarmila Čapková se zatím pomalu toulají želivskou krajinou za honci, hledají houby a všichni si domluví sraz u březového lesíka nad Brtnou na polední svačinu.

Jarmila se vrátí s nasbíraným vřesem do Želiva k Holendům na oběd. Nedaleko hospody, na mostě přes Želivku, potkává muže, který se legitimuje jako příslušník gestapa, ptá se na její jméno a vzápětí na to, kde se nachází „Herr Sapek.“ — „Někde v lese na honu,“ odpoví vyhýbavě.

Aktion Albrecht der Erste

Nacistická bezpečnostní služba SD (Sicherheitsdienst) budovala nejpозději od června 1938 zvláštní kartotéku. Byli v ní podchycováni nepřátelé Německa z řad československých občanů, především bývalí legionáři, příslušníci Československé armády, členové Sokola, politických stran a dalších spolků, které byly pokládány za nepřátelské, osobnosti kulturního a náboženského života, Židé a emigranti žijící na území republiky. Seznamy v kartotéce byly postupně doplňovány za pomoci agentů a konfidentů. Důvodem existence takového seznamu byla příprava opatření — v případě vypuknutí války — k zabezpečení klidu v zázemí, k včasnému zabránění vystoupení nejrůznějších opozičních sil, k zamezení sabotáží a jiných forem odporu. A právě od brzkých hodin 1. září 1939 přikročilo gestapo, bez účasti protektorátních policejních složek, k realizaci dlouho a pečlivě připravované akce, nazývané Albrecht I. (dle markraběte Albrechta, který proslul krutým tažením proti pohanským Slovanům). Byla uskutečněna prakticky na celém území Německa a na okupovaných územích, kde došlo k zatčení velkého množství vytipovaných nepřátel nacismu a k jejich rychlému převezení do koncentračních táborů. Ze známých a blízkých Čapkových přátel byl ten den zatčen malíř Emil Filla, novinář Ferdinand Peroutka, diplomat Lev Sychrava, pražský primátor Petr Zenkl, historik umění Václav Vilém Štech, profesor Josef Charvát, architekt Jiří Kroha, vyšehradský probošt Bohumil Stašek a další. Na seznamu je ovšem také Karel Moudrý a Josef Čapek.

Jít s nami

Karel Daňků a mladý Moudrý šikovně nahánějí pět hejn čírikajících koroptví do vzrostlého brambořiště. Odtud se jim neztratí. Honci si v poledním parnu stírají pot z čela,

u březového hájku, tam, kde se říká v Mokřinách, usedají ke svačině a znovu se v debatě vrací k napadení Polska. V koši mají v utěrce zabalený chléb, máslo, špek a lahve studeného piva si koupí na nedalekém statku u Brožů. Vtom Mirek Moudrý překvapeně vyhrkne: „Co tady dělá Ágnes?“ A pozoruje, jak se k nim po mezi od Haštala blíží Anežka Studničková, mladá slečna ze Želiva, která u Moudrých pracuje jako hospodyně. Za ní rázují dva muži v hnědých sakách. Ukážou svačící skupině odznak Geheimstaatspolizei, přikazují „zbraně položit na zem!“ a ptají se na „Herr Moudry? Vy?“. Čapka si ani nevšimnou. Moudrému vezmou loveckou pušku a scházejí s ním a jeho manželkou úvozem do Brtné, kde mají na návsi zaparkované auto. Odvezou je nejprve do Želiva. Když se Moudrý doma převlékne a rozloučí s rodinou, vedou jej k Holendovu hostinci do zaparkovaného auta. V té chvíli přijíždí další automobil se třemi příslušníky gestapa. Zastavují, vytahují orazítkované papíry a ptají se na Josefa Čapka. Jsou posláni ke Svárovským. Doma je jen paní Růženka (její manžel každý den až do odpoledních hodin roznáší poštu) a ta jim sděluje, že pan Čapek je s poslancem Moudrým kdesi na honu. Gestapáci hovoří také se starostou Šlechtou, který jim německy vysvětlí, že Moudrý má honitbu v kopcích u Brtné.

Nohy v laboru

Do Želiva se právě z Brtné vrací skupinka zdrcených honců. Všichni někam pospíchají. Nakonec mají společnou cestu Josef Čapek se Zapletalem, mladým Moudrým a Karlem Daňkem, kteří bydlí až za řekou. Když scházejí po silnici k rohovému Šimůnkovu nábytkářství a Čapek podává spolulovcům ruku na rozloučenou, protože bude odbočovat do ulice ke Svárovským, všimnou si tmavého auta. Z něho rychle vystoupí vysoký muž, představí se jako příslušník gestapa, ukáže na Čapka a požádá ho, aby si k nim přisedl.

Odvezou ho sto metrů ke Svárovským. Ve dveřích potkávají paní Svárovskou, kterou Čapek klidným hlasem požádá o lavor teplé vody, aby se mohl oholit a umýt si zaprášené nohy. S gestapáky vyjde nahoru do patra. Jeden zůstane hlídat u dveří, druzí dva se začnou přehrabovat v písemnostech na stole. Z Holendova hostince se zrovna vrací Pečova manželka Jarmila. Později si do notesu reportážně запиše: „Peča se převléká, myje, sedí s nohama v umyvadle a já mu chystám do sportovní tašky dvojí prádlo. Ustrojil se velmi pečlivě, odjíždí.“ Bytná Růžena Svárovská stojí dole na chodbě: „Pan Čapek mi podal ruku a že pozdravuje muže. Řekla jsem mu, aby se brzo vrátil, ale on že neví, jak a kdy se vrátí. Sedl si k nim do auta a odjeli.“ Překvapivě mu v saku ponechají svazek klíčů od pražského domu, psacího stolu a prádelníku. Je to amulet, který pomůže k návratu?

Budte statečná

Večer do Želiva přijede pronajatým taxíkem z Prahy příbuzná Helena Koželuhová-Procházková, aby Josefa varovala. Pozdě. Druhý den brzy ráno se společně s Jarmilou vrátí do Prahy. Zastaví se ve vězení na Pankráci a dozvídají se, kdy je možné zatčenému přinést osobní věci. Odpoledne Jarmila oznamuje Josefovo zatčení v redakci *Lidových novin* a vyzvedává tam manželovu gáži. Dostává se jí mnohé účasti a povzbuzování, „budte statečná“, říkají přátelé. Z prázdnin přijíždí dcera Alena. „Zbledla leknutím při té zprávě,“ запиše si matka.

Číslicí, dobyt看

Peča je vláčen „peklem, které ani Dante neviděl“ na trase Pankrác—Dachau—Buchenwald. Když v roce 1916 jako rukující voják, který nakonec do boje ze zdravotních důvodů nenastoupil, psal své budoucí ženě Jarmile, „kdybyste věděla, co je to být pouhou číslicí, dobyt看, materiálem

k zpracování v pomalu zakusujícím se a rozemílajícím stroji...“, nemohl tušit, jak takový obludný mechanismus jednou zakusí doslova na své kůži. V Dachau dostává číslo 35.132.

Drž hubu

První den v pruhovaných hadrech. Na apelplacce. Stojí tam od rána až do večera. Vyrovnání, vzpřímeně. Čerstvě ostříhaní dohola. Fouká teplý alpský fén, začíná je bolet tělo, otékají nohy, hlavy. Dozorci procházejí mezi zástupy a řvou: „Maul halten!“ Filla k vedle stojícímu Čapkovi prohodí: „Poslechnou, nejsou voni nějakej Rosenkranc z Vršovic? Ten, co se mu říká nařvanej?“ Peča pohotově odpovídá: „A nejsou voni ten uzenář Bejšovec ze Žižkova? Ten je taky taková vodnatá nateklá vohava jako voni.“ Prostor řízne zařvání: „Fertig! Stillgestanden!“

Lišky, lvi a mateřídouška

Za pár týdnů, na konci září, je Peča transportován do Buchenwaldu, kde se stává číslem 1715. Tam se setkává s Karlem Moudrým. Naposledy se viděli 1. září na Vysočině při honitbě na koroptve. Teď v neděli na lágrovém apeláku hovoří o všem, co se mezitím událo. Živí je naděje, že se brzy vrátí ke svým. Vzpomínají na polštáře mateřídoušky tam na kraji lesů nad Želivem. Peča Karlovi říká, jak těžce se mu snáší vlastní bezmoc proti bezohledné krutosti Němců. Jiný den Peča cituje italského sociologa Vilfreda Pareta a jeho teorii cirkulace dvou skupin mociuchvatitelů: „První skupinou jsou lišky a ti se vyznačují svou pružností, prohnatostí a schopností přesvědčit a pak jsou zde lvi, kteří jsou připraveni použít násilí k potlačení opozice. A tyhle typy se střídají u moci.“ Moudrý zase připomíná Pitirima Sorokina, který vývoj společnosti přirovnal ke kyvadlu, kde na konci kmitu dochází k radikální změně světového systému. Peča ale často mlčí, probírá se vlastními úvahami.

„Nerad mluvil,“ vzpomínal po válce Moudrý. A Filla dodával: „Miloval samotu i v dobách všeobecné družnosti, třeba ve chvílích, než se šlo spát.“ Na kavalcí se ponoří do sebe a vrací se k domovu, k Jarmile a dceři, k rozdělaným obrazům, které nechal v ateliéru pod podlahou vyvýšeného pracovního koutu s psacím stolem. Brzy napíše domů jasnou instrukci: „Pomalovaná, odložená plátna pod podiem v mé pracovně jsou zkažené nebo nedokončené věci, které bych chtěl jednou přešepsovat, abych na ně nanovo maloval, tedy ne pro výstavní účely, nebo dokonce pro prodej určená díla, nesmí také přijít do mé umělecké pozůstalosti.“

Prag, Bredauergasse 18

Praha, Vršovice, Úzká ulice. Jarmila se s pomocí švagrové Heleny a známých snaží dostat Peču z hrůzných podmínek německého koncentráku. Je jí zcela zřejmé, jak zničující to pro manžela musí být. Obrací se na různé strany o radu. Po konzultacích s příbuzným, právníkem JUDr. Adolfem Procházkou se s žádostí nejdříve obrátí na řídicí úřadovnu pražského gestapa.

„V Praze 12. prosince 1939

Úctyhodná T a j n á s t á t n í p o l i c i e

Státní policejní pracoviště v Praze

Praha-II., Bredovská 18

Můj choť, Josef Čapek, akademický malíř a umělecký recenzent v Lidových novinách v Praze, byl 1. září 1939 vzat do vazby a v současnosti se nachází v koncentračním táboře Buchenwald u Výmaru, pod číslem 1715, blok 47, barák C.

Svou oddanou žádost o propuštění mého chotě si dovoluji zdůvodnit následovně: Můj choť se narodil 23. března 1887 v Hronově, okres Náchod, místní příslušnost Trutnov. Po završení povinné školní docházky studoval na Umělecko-průmyslové škole v Praze a po absolvování této jeden rok v Paříži. Po svém návratu redigoval umělecké časopisy

a věnoval se uměleckému malířství. Světové války se neúčastnil, neboť nebyl vojákem. V roce 1919 se stal redaktorem Národních novin, odkud v roce 1920 přešel do Lidových novin a taktéž byl činný jako umělecký recenzent. Dne 3. května 1919 se oženil se mnou, Jarmilou, rozenou Pospíšilovou. Z tohoto svazku vzešla dnes šestnáctiletá dcera Alena, která jmenovitě v době dospívání nutně potřebuje vedení otce. Můj muž, Josef Čapek, byl bratrem zesnulého známého spisovatele Karla Čapka a býval za něj literárně nezasvěcenými lidmi zaměňován. Z toho důvodu bývají někdy politické postoje mého chotě považovány za identické s postoji jeho bratra Karla Čapka, což však ne zcela odpovídá skutečnosti. V případech, ve kterých se jednalo o literární spolupráci obou bratrů, byla činnost mého chotě převážně pouze umělecká. Proto nemůže být můj chotě považován za exponenta minulého režimu. S ohledem na jeho novinářskou činnost je třeba zdůraznit, že se věnoval novinářině proti své lepší vůli, neboť jako příslušník malého národa nemohl zajistit existenci své rodiny uměleckou tvorbou. Jako novinář z povolání se musel bohužel řídit linií své — obživu zajišťující — redakce. Toto předepsané politické zaměření a záměna jmen obou bratrů zejména zavinila, že tento z podstaty apolitický člověk byl považován za exponenta jistého politického zaměření. Na základě všech těchto výše jmenovaných důvodů si dovoluji opakovaně vznést žádost, aby Tajná státní policie zvážila všechny uvedené údaje a dobrotivě vyhověla mé žádosti a příznivě doporučila a umožnila propuštění mého chotě.“

Hácha—Neurath

Žádnou odpověď nedostává. Následně žádá přijetí u státního prezidenta Emila Háchy. Společně s Helenou Palivcovou, sestrou bratří Čapků, ji prezident Hácha přijímá na Hradě 1. února 1940 v dopoledních hodinách. Jarmilu

i Helenu ujistí o své účasti na utrpení Josefa Čapka a dalších zatčených, především studentů, a slíbí intervenci pro manžela a bratra. „Vážená paní Jarmilo a Heleno, za pár dní se uskuteční má plánovaná schůzka s říšským protektorem Konstantinem von Neurath,“ sděluje Hácha, „on je zkušený diplomat doufejme korektního šlechtického jednání, má za sebou působení v Londýně a Římě, budu u něj apelovat a uvidíme, co se v této věci dá dělat. Každopádně zkoušejte i vlastní cesty.“ S oběma ženami se starosvětsky rozloučí a skutečně 10. února 1940 přijímá SS-Gruppenführera von Neurath v Lánech v prezidentském salonku. Po úvodních zdvořilostních frázích a ujištění o loajalitě se postupně probírají jednotlivá témata — ilegální politické skupiny v protektorátu, otázky celní unie a jako třetí bod poměry v koncentračních táborech. Prezident Hácha po jistém odmlčení velice naléhavě zdůrazňuje, že „část Čechů internovaných a zatčených je držena v koncentračních táborech od počátku podzimu 1939, aniž vůbec kdy kdo z nich byl vyslýchán z nějakého deliktu anebo aniž bylo komu z nich něco vytýkáno konkrétního kromě zcela neprokazatelných obecných politických názorů. Všichni tito lidé odpykali již trpce řadu měsíců ve velmi nepříznivých poměrech. Domnívám se proto, že by bylo aktem spravedlnosti i politické prozíravosti, kdyby tito lidé byli co nejdříve propuštěni. Chtěl bych panu protektorovi také předložit případ spisovatele a malíře Josefa Čapka, který je již od 1. září v koncentračním táboře, a ani jemu není prokázána žádná vina. Prosím vás o velkorysý zásah ve prospěch tohoto neprávem vězněného.“

Propuštění nemožné

Teprve za dva měsíce, 11. dubna 1940, obdrží státní prezident dopis s hlavičkou Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren: „Vážený pane státní prezidente! Na základě Vašeho přání jsem nařídil přezkoumání zatčení malíře

a spisovatele Josefa Čapka. Podle výsledků tohoto přezkumu považuji Čapkovo propuštění v současnosti za nemožné. S nejvyšší úctou Konstantin von Neurath.“

Jarmile do Úzké

Dne 18. dubna 1940 posílá prezidentská kancelář dopis Jarmile Čapkové do domu v Úzké ulici: „Milostivá paní, pan státní prezident hned po vaší návštěvě začátkem měsíce února intervenoval osobně u říšského protektora. Teprve před několika dny dostal pan prezident odpověď od říšského protektora na svou intervenci; v dopise tom jest naznačeno, že věc, týkající se vazby pana chotě, byla podrobena novému šetření, které dosud není skončeno.“

Schürer

Ještě předtím posílá Jarmila prostřednictvím brněnského příbuzného, advokáta JUDr. Osvalda Brázdy žádost adresovanou přímo Reichsführerovi SS Heinrichu Himmlerovi do Berlína. Uvádí manželova data, stručné odůvodnění v jeho prospěch a také to, že měl německé přátele, „kteří se za Josefa mohou zaručit a dosvědčit jeho dobré a slušné smýšlení“, jako například profesor Oskar Schürer, historik umění žijící v Mnichově. Právě Schürer, jehož první žena byla česká tanečnice Jarmila Kröschlová, o Čapkově výtvarném díle před válkou několikrát referoval. Jarmila Čapková zatím zůstává bez odpovědi z Berlína. A Schürer, přestože je jako záložní důstojník wehrmachtu odeslán na západní frontu, se pokouší Čapkovu situaci ulehčit alespoň tím, že se mu podaří poslat Pečovi do koncentráku několik knih německých filozofů, o které si požádal.

Právník masový vrah

Ve stavu naprostého zoufalství píše Jarmila německy dopis, adresovaný veliteli bezpečnostních složek SS a SD

v protektorátu, v Tübingen vystudovanému právníku SS-Standartenführerovi Franzi Walteru Stahleckerovi: „Velectěný pane doktore, dovoluji si Vás tímto způsobem oslovit, neboť můj nynější život ve strachu a obavách se stal nesnesitelným a marně jsem se snažila osobně proniknout na Státní tajnou policii s prosbami a stížnostmi. Žiji v dobře odůvodněném strachu o blaho a zdraví mého muže, kterýžto, navzdory zdánlivému vzkvétajícímu zevnějšku, trpěl chorobami, které jeho organismus musí latentně neustále ohrožovat. Neboť jsem přesvědčena, že účelem jeho uvěznění není zničení zdraví nebo i života tohoto neškodného umělce, nýbrž spíše zajišťovací vazba, dovoluji si Vás požádat o jeho propuštění, i když za podmínek, které ho, zdá-li se to nutné, postaví pod dozor Tajné státní policie, takže se nebude moci vzdálit z domova a nebude moci být ve spojení s okolním světem. Lékař, který nás všechny ošetřoval posledních 15 let, potvrzuje v přiložené zprávě, že před lety v důsledku silného pohubnutí...“ Tady psaní dopisu modrým perem přeruší. A neodešle. Ve svých poznámkách však uvede, že dopis podobného znění poslala Stahleckerovi švagrová Helena Palivcová s upřesněním, že „bratr Josef trpěl před jedenácti lety sklesnutím žaludku, abnormálně zhubl, a po celkovém úpadku sil se tak dlouho nemohl zotavit, že bylo podezření na možnost jiné choroby (otec zemřel na rakovinu)“.

Stahlecker neodpoví. O pár týdnů později bude nečekaně převelen do Norska a následně se stane velitelem Einsatzgruppe A, nejbrutálnějšího z komand smrti ve východní Evropě, především v pobaltských zemích. V zimě roku 1941 hlásí Stahlecker do Berlína, že jeho Einsatzgruppe A zavraždila přibližně 249 420 Židů. Sám bude zabit na jaře roku 1942 v boji se sovětskými partyzány.